

Marina SIMIĆ¹

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

VOLJA ZA PORETKOM

(Jessica Greenberg, *After the Revolution: Youth, Democracy, and the Politics of Disappointment in Serbia*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2014)

Knjiga Džesike Grinberg (Jessica Greenberg) *Posle revolucije: mladi, demokratija i politika razočarenja u Srbiji* predstavlja etnografsku analizu rada studentskih organizacija na Univerzitetu u Beogradu i Novom Sadu i načina na koji su se aktivisti i aktivistkinje ovih organizacija nosili sa demokratskim promenama posle 5. oktobra 2000. pokušavajući da pronađu svoje mesto na srpskoj političkoj sceni i izgrade nove forme legitimne političke borbe.

Džesika Grinberg otvara svoju knjigu tvrdnjom da su u Srbiji

„studentske organizacije ujedno bile i poligon za eksperimentisanje sa demokratijom i javno dostupni prostor za regulisanje određenih elemenata političkog i aktivističkog angažmana. Zvanični zaokret od autoritarne države ka formalno proklamovanoj demokratiji, preko noći je otvorio mogućnosti za nove građanske prakse. Međutim, naći smisao u ovom novim arenama politike bio je kompleksan proces” (Greenberg 2014, 5).²

Kompleksnost ovih procesa odražava se i na strukturu knjige koja se uz uvod i zaključak, sastoji od još pet poglavlja: „Protiv budućnosti: mladi i politike razočarenja u Srbiji”, „Otelovljenje građanstva: promene politika

1 E-mail: marina.simic@fpn.bg.ac.rs

2 Sve navode prevela je autorka ovog teksta.

protesta”, „Revolucija i reforma: građanstvo i kontradiktornosti neoliberalnih univerzitetskih reformi”, „Etika znanja: ekspertiza, brendiranje i (ne)vidljivost kao forme demokratske reprezentacije”, i „Mi moramo da budemo političari: proceduralizam i depolitizacije politike”. U svakom od ovih poglavlja Grinberg analizira jedan aspekt političke borbe studentskih aktivista i njihove napore da se pozicioniraju u novim političkim, društvenim i ekonomskim uslovima u kojima se zemlja nalazi. Autorka pri tome uspeva da ove procese analitički razloži ne dozvoljavajući da analitičnost njenog pristupa pojednostavi isprepletanost političkih procesa i praksi kojima se u ovoj knjizi bavi. Stoga neću analizirati svako od ovih poglavlja pojedinačno, već ću predstaviti glavnu temu ove knjige posebno se osvrćući na analizu ideja modernosti, progressa i revolucije oko kojih se ona formira – razočarenje. Takođe ću pokušati da ovu knjigu smestim u kontekst savremenih antropoloških studija postsocijalizma i bivše Jugoslavije i ukažem na njen doprinos savremenim proučavanjima postsocijalističke transformacije i političke antropologije uopšte. U tom smislu odlučila sam se više za kritičke komentare teksta namenjene stručnoj publici, nego za detaljan prikaz teksta.

Razočaranje u petoktobarske promene centralna je tema ove knjige. Studentski aktivisti i aktivistkinje koji su svoje pozicije izgradili kroz borbu protiv režima Slobodana Miloševića, zatekli su se posle 2000. u političkom i društvenom prostoru koji je sve više sužavao mogućnosti njihovog delovanja. Džesika Grinberg piše da je

„razočarenje, kao i ‚metod nade‘ Hirokaze Mijazakija ... određeni stav prema sadašnjosti koji otvara prostor za buduće delovanje, bez predavanja sadašnjosti bremenu nužnosti. ... To je vrsta istoričnosti, socijalno posredovani stav o delovanju, agensnosti i političkoj mogućnosti koji odbija ideal budućnosti (ili prošlosti) zarad kompromisa sadašnjosti” (ibid., 49).

Međutim, nisam sigurna da su ljudi sa kojima je Džesika Grinberg radila bili bez nekog, ma kako neodređenog idela. Razočaranje mora biti zasnovana na (ne)određenim nadama, koje u ovom slučaju počivaju na nadama u dobrobit koju donosi demokratija. Te nade bile su raznovrsne i uključivale su niz povezanih ideja, a ju ću izdvojiti one koje mi se čine najvažnijim. Jedna od tih nada zasnivala se na veri u administrativne i proceduralne *tehnike*, koje

treba da obezbede *(po)red(ak)* (ibid., 24) i smatrane su nužnim preduslovom demokratije. Ljudi sa kojima je autorka radila pokazivali su jaku *volju za procedurama* koje treba da „transformišu univerzitet u efikasni mehanizam disciplinarne moći. Bolonjski proces bio je dizajniran tako da učini studente, profesore i administratore merljivim prema standardnim procedurama” (ibid., 85). Slične ideje velike „želje za poretkom” ili uređenjem uopšte primetili su i drugi autori koji su se bavili političkom antropologijom svakodnevice u bivšoj Jugoslaviji (Jansen 2009; 2013; Gilbert 2012; Simić 2014). Ova želja za poretkom, često je povezivana i sa željom za „uređenom državom” koja bi te procedure sprovodila i koja svoje poreklo ima u etatizaciji vremena (i prostora) kao jednoj od glavnih odlika života u socijalizmu (Verderi 2005). Kao što objašnjava Ketrin Verderi (Katherine Verdery) socijalistička država je u kasnom socijalizmu u vreme rastakanja državne moći aproprirala mogućnost građana da planiraju i svoje vreme i svoju budućnost primoravajući ih da se prilagođavaju nepredvidim kapricima državne distribucije dobara i servisa (Verderi 2005). Situacija u socijalističkoj Jugoslaviji nije bila tako ekstremna, i stanje haosa i ekstremne etatizacije nastupilo je posle rastakanja socijalizma, a ne u vreme njegove snage. Tako se može reći da je socijalistička država u Evropi proizvedeći veliku količinu nesigurnosti proizvela i fleksibilne građane, dok je postsocijalistička država u Srbiji proizvela *vrlo fleksibilne* građane. Džesika Grinberg navodi da su njeni ispitanici ovu nesigurnost i kaos, „nepredvidivost i hiperpolitičnost svakodnevnog života” pripisivali slaboj državi i odsustvu vladavine zakona i jasnih administrativnih procedura (Greenberg 2014, 157). Studentski aktivisti i aktivistkinje odgovor na ovakvo stanje tražili su u „proceduralizmu”, koji je bio odgovor na određenu metapragmatiku nepoverenja (ibid., 168) koja je mogla biti regulisana samo zakonom. Stoga ne iznenađuje da ispitanici Džesike Grinberg pokazuju veliku „volju za zakonom” i polažu posebne nade u sprovođenje birokratskih procedura kao garanta demokratskih promena.

Ova željena i zamišljena vladavina zakona i administrativnih procedura bila je deo disciplinarne moći koja je imala da proizvede određene „subjekte znanja” – individue koje teže „normalnosti” zamišljenoj kao vladavina zakona koja treba da učini dve paradoksalne stvari: osnaži univerzitet kao disciplinarnu instituciju *i* oslobodi studente od zagrljaja države. Na taj

način studentski aktivisti i aktivistkinje žele da u isto vreme budu i građani/građanke – oni čija prava garantuje država i potrošači (znanja), čija prava garantuje tržište. Međutim, da bi postali potrošači, studenti/studentkinje morali su prvo postati građani/građanke koje štiti država. U tom smislu, neke od uobičajenih studentskih žalbi na načine studiranja u Srbiji koje Grinberg navodi, na primer, žalbe studenata medicine na mali broj časova praktične nastave mogu se razumeti ne samo kao deo opšte kritike zastarelosti i teorijske opterećenosti srpskog visokog obrazovanja, već i kao deo specifičnih želja za „praktičnim”, *tržišno* orijentisanim znanjem.

U Srbiji je ideja građanstva čvrsto povezana sa idejom „prava” – prava na jednake standarde za sve i prava na određeni kvalitet obrazovanja, koja bi trebalo da garantuje država. Ideja da država na određeni način treba da „transcendira ograničenja koja je sama sebi postavila” svakako je jedna od karakteristika ovih procesa u postsocijalističkim zemljama. Na taj način, kao što Grinberg objašnjava, „forme upravljanja mogu biti centar intervencije i aktivizma, kao što jesu i efekti upravljačkih formi državne moći” (ibid., 173). Ova ideja ide ruku pod ruku sa idejom da univerzitet treba da proizvodi

„građane/ke koji kritički misle, ali i standardne, mobilne radnike/ce čije veštine su vezane za novu logiku tržišta. Ova kontradikcija čini se paralelnom jednoj drugoj, fundamentalnijoj kontradikciji koja se nalazi u srži modernog građanstva, a koja se odnosi na dijalektičku relaciju između autonomije i samoregulacije, koja se čini centralnom za liberalne i neoliberalne forme građanstva i upravljanja” (ibid., 88).

Ovaj paradoks je, kako Džesika Grinberg navodi, sličan paradoksu koje je postojao u visokom obrazovanju u socijalizmu u kojem su studenti/studentkinje trebalo da budu i revolucionari i ekonomski produktivni, samoupravljački subjekti. Međutim, meni se ipak čini da je forma upravljanja i građanstva, koja je postojala u socijalizmu, ipak radikalno drugačija od one koja nastaje u tranzicionoj Srbiji. Socijalistički građani/građanke nisu bili trenirani da postanu revolucionari, jer se revolucija smatrala završenom, već produktivni građani/građanke nove socijalističke države. Produktivnost je bila nastavak revolucionarnih ideja i garant očuvanja revolucionarnih ideala. U tom smislu, Grinberg ispravno primećuje da je jugoslovenska država

pažljivo balansirala između kritičkih i zakonu pokornih građana/građanki. U tom smislu, kapitalistički i socijalistički sistem nisu se radikalno razlikovali, i čini se da je situacija u Srbiji danas bliska kapitalističkom idealu po kojem građani/građanke treba da budu kritični prema postojećem sistemu u okviru zakonskih okvira, ne pozivajući na njegovu revolucionarnu promenu. Stoga se ne slažem ni sa povlačenjem oštre granice između pravnih procedura i ideala u socijalizmu i postsocijalizmu. Grinberg citira Valeri Bans (Valerie Bunce) i Mariju Čanadi (Maria Csanadi), koje navode da su u „kapitalističkim demokratijama pravila i procedure izvesni, a rezultati neizvesni, dok je u socijalizmu bilo suprotno – rezultati su bili izvesni, a pravila i procedure nisu” (ibid., 177). Socijalizam i kapitalizam nisu simetrične, u ogledalu obrnute slike jedan drugog. U socijalizmu, procedure su (zvanično) bile jednako izvesne, kao u kapitalizmu, kao što su bile i veoma rigidne, iako su u stvarnosti često odstupale od ovog ideala. Upravo je težnja za ovim idealom, izgubljenim u vremenu postsocijalističke transformacije, bilo ono za čim su težili protagonisti i protagonistkinje ove knjige, smeštajući taj ideal u kapitalističku i demokratsku budućnost.

LEGITIMNOST I PITANJE KLASE

Jedno od ključnih pitanja koje Grinberg analizira u ovoj knjizi jeste izvor legitimnosti studentskih organizacija. Kao što autorka objašnjava, „demokratske ideologije reprezentacije zasnivaju se na proizvodnji univerzalnih formi političke volje” (ibid., 118). Kako to može biti postignuto? Načini za postizanje legitimnosti bili su jedan od glavnih uzroka sukoba između različitih studentskih organizacija. Grinberg navodi da su

„studenti bili uhvaćeni između dvostrukih zahteva da autentično predstavljaju idealizovani glas studenskog tela (koji je ironično, reprezentovan kroz tehničke instrumente kao što je anketa) i toga da rade prema legalnim mehanizmima kao što je statut univerziteta” (ibid., 43).

Ovaj dualizam odraz je prethodno opisane dualističke ideje o izgradnji kritičkih subjekata koji treba da izrastu iz poštovanja procedura i pravila. Jedan od izvora legitimnosti studentskih organizacija tako svakako predstavlja poštovanje procedura. Ali čini se da samo poštovanje procedura ne garantuje

legitimnost. Kao što navodi jedna ispitanica, „naše biračko telo još uvek nije dovoljno razvijeno ili na dovoljno visokom nivou svesti da bi izašlo na glasanje” (ibid., 125). To znači da su ljudi u upravama studentskih organizacija smatrali da je studentsku populaciju prvo potrebno ‚obrazovati’ smatrajući „da nisu svi studenti/studentkinje jednako sposobni/e da uzmu učešća u novonastaloj javnoj demokratskoj sferi” (ibid., 73). Soga se rukovodstvo studentskih organizacija sve više odlučivalo za „kvalitet protesta” umesto za njegovu masovnost nadovezujući se na široko rasprostranjene ideje o „urbanoj srednjoj klasi” koja je po svojoj prirodi „stub civilnog društva” (ibid., 75). Ovde možemo videti na delu rad ideologije, način na koji široko rasprostranjene ideje o civilnosti, civilizaciji i Evropi postaju deo svakodnevnih diskursa političke borbe bivajući lako inkorporirane u nove neoliberalne politike. Džesika Grinberg navodi da „građanska ili izborna revolucija sadrži jednu fundamentalnu klasnu pretpostavku koja nastavlja da oblikuje nasleđe disidentskih pokreta civilnog društva u bivšim socijalističkim zemljama” (ibid., 13). S tim u vezi autorka objašnjava da su „učesnici i učesnice protesta bili uglavnom urbani ljudi, koji vode poreklo iz visokoobrazovanih porodica srednje klase” (ibid., 63). Međutim, čini mi se da tu više možemo govoriti o određenoj ideologiji klase, nego o pripadnosti klasi, kakva se obično definiše u zapadnoj sociologiji, određenoj želji da se pripada nečemu što se zamišlja kao srednja klasa i što je povezano sa idejama o urbanosti, civilizovanosti i Evropi. Antropolozi i antropološkinje neretko imaju problema u razmatranjima pitanja klase, pogotovo u postsocijalističkim društvima, koja su iz socijalizma nasledila slabo defirenciranu široko zasnovanu ideju „srednje klase” (Harloe 1996), pri čemu se ideologija klase često zasniva na idealima kulture, civilnosti i civilizovanosti (Spasić 2013). Međutim te ideje upravo jesu ideje, ‚ideologije’, i čini mi se da ih autorka ne problematizuje dovoljno u svojoj knjizi. Učesnici i učesnice ‚revolucije’ 5. oktobra i njihovi studentski baštinici se možda jesu koristili ovom ideologijom, ali nju je potrebno analizirati, a ne uzeti je zdravo za gotovo. Bilo bi zanimljivo videti kako se ideje klase u savremenim studentskim protestima u Srbiji premeštaju od pitanja ‚kulture’ ka pitanjima ekonomije, pri čemu ideologija klasne pripadnosti i dalje sadrži ideje ‚civilnosti’ bez obzira što se fokus studentske kritike može promeniti.

ZAKLJUČAK: DA LI JE BILO REVOLUCIJE?

Knjiga Džesike Grinberg pokazuje zašto je važna „lokacija politike u načinima zbog kojih određeni okviri izgledaju pogodni za artikulisanje političkih izbora i ciljeva” (Geenberg 2014, 83). Autorka uspešno pokazuje načine na koji je specifičan politički i društveni kontekst uslovio određene ideje o demokratiji i načine na koji se borba za demokratiju ovaploćivala u svakodnevnim studentskim aktivnostima. Međutim, nisam sigurna da je revolucija adekvatan termin tih promena. Pre svega zbog toga što ni sama autorka ne tvrdi da su je sami njeni protagonisti tako nazivali, a zatim i zbog toga što petoktobarske promene nisu ni imale političke i strukturalne odlike revolucije (cf. Naumović 2006). Pri tome, ne radi se samo o jezičkom problemu (da li ćemo nešto nazivati ovim ili nekim drugim terminom), već i samoj konceptualizaciji događaja. Čini mi se da je revolucija o kojoj Džesika Grinberg govori po svim ovim kriterijumima više bila ‚transformacija’, zasnovana na nadama i očekivanjima demokratije. Ta nadanja bila su deo zamišljanja modernosti u regionu uhvaćenom u zamku ‚zaostalosti’ (Todorova 2010) – ideološki diskurs neprekidne težnje ka (zamišljenoj) evropskoj demokratiji, koji kao takav nije ni imao šanse da se realizuje. U tom smislu, Džesika Grinberg s pravom primećuje da „revolucija” nije bila „promašaj srpske političke modernosti, već njegova centralna karakteristika”, a razočarenje konstitutivni deo revolucije i promena koje će uslediti.

Knjiga Džesike Grinberg *Posle revolucije: mladi, demokratija i politika razočarenja u Srbiji* predstavlja važan doprinos ne samo antropologiji postsocijalizma, već i političkoj teoriji uopšte, pokazujući značaj mikroanalize za razumevanje širih društvenih i političkih promena. Verujem da će ova knjiga biti zanimljiva i stručnjacima/stručnjakinjama iz drugih oblasti koji se bave problemima društvenih promena i učešćem mladih u njima.

LITERATURA

- Gilbert, Andrew. 2012. „Legitimacy Matters: Managing the Democratization Paradox of Foreign State-Building in Bosnia-Herzegovina.” *Süedosteuroopa* 60(4): 483–496.
- Greenberg, Jessica. 2014. *After the Revolution: Youth, Democracy, and the Politics of Disappointment in Serbia*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Harloe, Michael. 1996. „Cities in Transition.” In *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, eds. Gregory Andrusz, Michael Harloe, and Ivan Szelenyi, 1–29. Oxford: Blackwell.
- Jansen, Stef. 2009. „Hope and the State in the Anthropology of Home: Preliminary Notes.” *Ethnologia Europaea* 39(1): 54–60.
- Jansen, Stef. 2013. „Hope for/against the State: Gridding in a Besieged Sarajevo Suburb.” *Ethnos* 79(2): 238–260.
- Naumović, Slobodan. 2006. „„OTPOR!’ KAO POSTMODERNI FAUST: društveni pokret novog tipa, tradicija prosvetljenog reformizma i ‚izborna revolucija’ u Srbiji.” *Filozofija i društvo* 3: 147–194.
- Simić, Marina. 2014. „Travel and State after the ‚Fall’: Everyday Modes of Transport in Post-Socialist Serbia.” In *Mobilities in Socialist and Post-Socialist States*, eds. Kathy Burrell and Kathrin Hörschelmann, 173–193. London: Palgrave Macmillan.
- Spasić, Ivana. 2013. *Kultura na delu: društvena transformacija Srbije iz burdijeovske perspektive*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Todorova, Maria. 2010. *Dizanje prošlosti u vazduh*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Verderi, Ketrin. 2005. *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega*. Beograd: Fabrika knjiga.